

20. Павловский И.Ф. Полтавцы: иерархи, государственные и общественные деятели и благодетели. Полтава, 1914, с.139-140;
21. Родионова Т. Ф. Гатчинский сиротский институт в XIX веке, его преподаватели и ученики // Гатчина: Страницы истории. – 2-е изд., испр. и доп. – Гатчина: Изд. СЦДБ, 2006. – с. 104-108. – 240 с.
22. Ромашкевич А.Д. Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса с 1-го октября 1909 г. по 1-е октября 1910 г. Год седьмой. Полтава. 1910. Стр.52-53, стр.90-91, стр.178;
23. Ромашкевич А.Д. Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса с 1-го октября 1910 г. по 1-е октября 1911 г. Год восьмой. Полтава. 1911. Стр.124;
24. А.Д.Ромашкевич. Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса с 1-го октября 1911 г. по 1-е октября 1912 г. Год девятый. Полтава. 1912. Стр.88, стр.171;
25. А.Д.Ромашкевич. Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса с 1-го октября 1912 г. по 1-е октября 1913 г. Год десятый. Полтава. 1913. Стр.79-80;
26. Суник А. Первый член МОКа для России. М. «Советский спорт», 1994, с. 29;
27. Ткаченко П.А. Село моє. Сторінки з історії села Бугаївки на Полтавщині. Глобине, 2001.- с. 22-43;
28. Федько И. Ю. Педагогическое творчество Н.Д.Бутовского в контексте военно-политических реалий пореформенной России. Ставрополь, 1998;
29. Харабуга Г.Д. Участие России в Международном Олимпийском движении в первые годы его существования. Л-д, 1982;
30. Черчатий І. Біля витоків олімпізму сояв полтавець. // Полтавський вісник. 29 вересня 2000 р.

* * *

УДК 341.71:316.423.3(477)«16»

С. Жуков

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО АДАМА КИСЛЯ ЯК МИРОТВОРЦЯ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТ.

В даній статті висвітлюється діяльність визначного миротворця часів Хмельниччини Адама Кисля у баченні Михайла Грушевського. Визначний український історик є одним з найперших, хто приділив значну увагу цій непересічній постаті в історії України та Польщі. Вчений

неупереджено висвітлив здобутки та невдачі дипломата, його погляди щодо Української революції, які базувалися на щирому компромісі воюючих сторін.

Ключові слова: Адам Кисіль, козацтво, Михайло Грушевський, Українська революція XVII ст, Богдан Хмельницький, Ян II Казимир.

«... А міні на Русі була лихо
і од ляхів не тихо...» [3, 159]

Слова, подані як епіграф, мовленні Адамом Кисілем після провалу Переяславських переговорів 1649 року, засвідчують увесь трагізм цієї знакової постаті. Королівський комісар, який намагався спочатку унеможливити подальший розвій козацького повстання, а згодом – замирити супротивників, застосовуючи дипломатичні важелі впливу, не був належно поцінований ані козацькими, а ні річпосполитськими керманічами. Еліта польсько-литовської держави виявилася не готовою до сприйняття потенційно продуктивних ініціатив «миротворця», а відтак «домова» – для поляків, національно-визвольна – для українців війна тривала. Зазначене заактулізує інтерес до вивчення діяльності А. Кисіля в царині ймовірного козацького-шляхетського порозуміння.

Об'єктом нашого історіографічного дискурсу є постать брацлавського/ київського воєводи Адама Кисіля, а предметом – його діяльність як королівського комісара у переговорах із очільниками повсталого козацтва в роки Української революції XVII ст. в баченні М.Грушевського.

Звісно, не тільки Михайло Грушевський досліджував діяльність Адама Кисіля у контексті історії «Хмельниччини», проте прискіпливе прочитання праць інших учених лише засвідчує енциклопедичність доробку найвидатнішого українського історика. Залучений ним до розгляду фактичний матеріал, виважені висновки науково актуальні й на сьогодні.

Оскільки діяльність, успіхи та прорахунки А Кисіля ми подаємо в баченні М. Грушевського, то й джерелознавче підґрунтя нашої історіографічної розвідки складають відповідні праці вченого.

Передусім, М. Грушевський зауважує далекоглядність Адама Кисіля, який першим із польських політиків усвідомив усю небезпеку козацького виступу для долі Речі Посполитої. Дослідник наголошує на застерезенні проникливого дипломата: «...се вже справа не з тою давньою Русю, що тільки з луками та з рогатинами сідали, але з жорстоким, огнистим військом, котрого собі так мусимо пропорцію рахувати, що на одну голову кожного з нас стане тисяча голов хлопських зі стрільбою» [2, 105].

Історик указує на розуміння брацлавським воєводою причин козацького вибуху: «Гірше становище козаків аніж хлопів».

Ще на початку Хмельниччини Кисіль ставить перед собою дилему – або докласти всі зусилля, щоб відтягнути козаків від татар, за сприянням Порти, і потім розбити Хмельницького; або – як каже: «проковтнути як найскорше, хочби і з гірким жалем, те що спіткало нас з боку козаків, погодити козаків як небудь, якимсь розумним трактатом, і викинути їх на море, – щоб тим способом залагодити внутрішню війну» [2, 215]. Грушевський доводить, що королівський посланець схилився до другого варіанту, адже завжди був прихильником порозуміння з козаками. Про це ж мріяв і канцлер Оссолінський. Кисіль був сповнений надій і хвилювався тільки «...аби ніхто не видерав йому сеї заслуги, і щоб вона не зіставала ся без пам'ятки його щирості для вітчизни» [2, 230]. Він ще не знав, що ця місія принесе йому самі розчарування.

Вперше Адам Кисіль з'являється у працях Грушевського після поразки війська Речі Посполитої під Жовтими Водами і Корсунем. Він стає на чолі комісарів, які мають вести переговори з Хмельницьким [1, 304]. Це був важкий час для поляків, адже ще 10 (20) травня помер король. Дата 13 червня за новим стилем є датою початку переговорів Кисіля з гетьманом. Цей лист королівського посланця яскраво засвідчив його щире миролюбність і готовність до компромісу. Кисіль листовно запевняє Хмельницького «ак старого приятеля», що не довіряє чуткам про Хмельницького як ворога Речі Посполитої. Грушевський наводить аргументи Кисіля щодо порозуміння з козаками: «По-перше – козацьке військо хоч пильнувало своєї слави і вольности, але заразом додержувало завсіди своєї вірности королеви і речі посполитої. По-друге – нарід руський завжди статочний і вірний, як того доказує його відданість своїй вірі. По-третє – хоч бувають кровопролитні усобиці – от як тепер сталося – про те вітчизна всім нам одна: в ній ми родилися й прав своїх заживаємо, і по правді немає в світі другої держави подібної щодо вільности й свобод, том треба пильнувати всім й цілості її» [3, 241]. Також Кисіль стверджував: «...а хоч і в ній можуть бути якісь прикrostи, то все таки легше дійти свого права в державі вільній, аніж у поган: всюди неволя, одна тільки корона Польська славиться вільністю». Королівський посланець відмежовував козацький виступ від стихійних селянських бунтів. Також Кисіль обіцяв Хмельницькому свою допомогу і говорив гетьману «...знаєте добре, що і я щось значу в Річі Посполитій – без мене ані війна не може бути ухвалена ані згода, а я перший внутрішньої війни не бажаю і оплакавши що сталося, хочу радити про вотчину мою і вести її до спокою» [3, 143].

Хмельницький, подякувавши за лист, повідомив, що приймає умови Кисіля: сам затримався з подальшим походом, відправив татар додому і вислав послів у Варшаву із заявою про покору і підданство.

Грушевський зазначає, що перед від'їздом Кисіля із комісарами до козаків, йому була вручена інструкція. Нею передбачалося встановлення чіткої кількості козацького реєстру і вимога придушення селянських виступів самими козаками. Опір миротворчій політиці Кисіля чинила «партія війни» на чолі з Вишневецьким. Своєю зверхністю та непокорою уряду Речі Посполитої він дискредитував угоду. Кисіль, довідавшись про військові плани Вишневецького, застеріг його від сутичок із повстанцями, «аби не ставити в підозрінне перемир'я – щоб не скріплялася ворожнеча і вороги уступили з нутра (держави)». Але Ярема саркастично відповів, що «не хоче й жити в сій отчизні, і краще нам вмерати, аніж поганство і гультяйство мали над нами панувати» [3].

Вчений підмічає, що саме тоді погіршилося ставлення до Кисіля в польському таборі, де його вперше, та не востаннє, звинуватили у зраді, зволіканні та нерішучості. Така войовнича налаштованість польської сторони була сприйнята Хмельницьким як підстава до розірвання договору. Кисіль здійснив останню спробу домовитися з Хмельницьким за посередництва митрополита, але цей задум не мав успіху. Події під Пилявцями поклали кінець першому перемир'ю за доби Хмельниччини. Нове було укладене по закінченню роботи елекційного сейму і обрання королем Яна-Казимира. Ініціатором чергових переговорів був А. Кисіль, який бажав укласти договір до військової ради. Місцем переговорів було обрано Переяслав. Комісари прибули сюди 19 лютого 1649 року. Як повідомляє Грушевський, Хмельницький зустрів гостей доволі пихато, дорікаючи за непокарання Вишневецького, Конєцпольського і Чаплинського. Кисіль, в свою чергу, великого значення надавав передачі гетьманських клейнодів від короля. Наступного дня цю процедуру було здійснено і київський воєвода виступив з промовою, зміст якої – прощення повстанцям і визнання Хмельницького гетьманом. Толерантний виступ перервав полковник Джалалій, мовивши: «Король як король. Але ви його королевята, князі, брોїте його – і набрōїли! І ти, Киселю, кость од костей наших, відщепив ся і пристаєш з ляхами» [3, 173]. Не дивлячись на це польському миротворцю вдалося закінчити промову і передати листи від короля. Хмельницький подякував і запросив комісарів на обід. На початку обіду Кисіль наголосив про прихильність короля до гетьмана, пробачення ним сіх провин і підтвердження військових прав і релігійних свобод козаків. Хмельницький іронічно подякував і приголомшив Кисіля заявою про неможливість відпущення комісарів через ризик для власного життя. Також гетьман вимагав покарання для Яреми Вишневецького і

видачі йому Чаплинського. Не покращилося становище і наступного дня, коли вже Кисіль запросив Хмельницького на обід. Гетьман заохочував Кисіля перейти на сторону козаків. Про це дуже гарно повідомляє Грушевський, цитуючи гетьмана: «Ляхів вирікли ся, а пристали до козаків, – бо Лядська земля згине, а Русь вся буде панувати – ще втім році, дуже скоро» [3, 174]. Кисіль, звісно залишився непохитним, що спростовує закиди польських радикальних кіл про його зраду Речі Посполитої.

В цей час комісари вже зрозуміли марність своїх старань. Кисіль, не дивлячись на це, прибув на третю аудієнцію з гетьманом. Київський воєвода переконавав Хмельницького разом з Річчю Посполитою оголосити війну туркам і татарам, обмежитися 12-тисячним реєстром. Гетьман був непохитним. Він розумів, що комісія не зможе укласти повноцінний мир з козаками. Ось, що пише Грушевський, цитуючи Хмельницького: «...Скажу коротко: з тої комісії нічого не буде, -тепер війна, війна мусить бути! В тих трох або чотирох неділях виверну всіх вас, Ляхів, до гори ногами, і натопчу вас так, що будете під моїми ногами, а на останок вас цареви турецькому в неволю віддам!...» [3,176].

Ускладнювали переговори вісті про прикордонні конфлікти між козаками і поляками. Кисіль першочергово видав універсали про заборону конфліктів і жорстке покарання для порушників. Перед самим від'їздом Кисілю таки вдалося укласти перемир'я. Там містилися такі пункти: скасування унії у Київському воєводстві, заборона проживання у Київському воєводстві іезуїтів, заборона обрання коронним гетьманом Вишневецького, заборона переходу польськими і литовськими військами таких річок як Горинь, Прип'ять і Кам'янець. Умови перемир'я мали діяти до зелених свят. Щодо козацького реєстру, то тут Кисіль запропонував три варіанти його набору: провести мобілізацію лише у полкових містах; скласти реєстр прикордонного козацтва; отримати дозвіл у короля і повернутися на Запорожжя. Ці умови не були прийняті Хмельницьким. Комісія не виконувала своїх завдань. Кисіль отримував відомості про переговори гетьмана з Московією, Портою і Трансільванією. Київський воєвода добивався посередництва митрополита і, навіть, писав листи до полковників Хмельницького, щоб ті вплинули на останнього. Але все було марно. 13 травня Кисіль одержав листа від гетьмана про закінчення роботи комісії. Так розпочався збаразько-зборівський етап Хмельниччини.

Після подій під Збаражем і Зборовим обидві сторони були виснажені і розпочали переговори щодо укладення мирного договору. 18 серпня комісари на чолі з Кисілем виїхали на переговори з Хмельницьким. Переговори були не легкі, про що свідчить Грушевський: «...Виїхали

комісари в поле, на умову і згоду на присланих від Хмельницького статтях...і там почавши від полудня, аж до вечора умовлялися з Хмельницьким» [3, 251]. Козацькі послы, через зраду кримського хана змушені були поступитися в ряді вимог.

Важливе місце посідало питання амністії. Козаки вимагали щоб усі повстанці, які не увійшли до реєстру і повернуться до своїх панів, не несли ніякого покарання. Також йшлося про амністію для руської шляхти, яка воювала на боці Хмельницького. Звичайно, такі вимоги були неприйнятні для польської сторони і вони використали татарський фактор на свою користь. Козацькій стороні довелося багато в чому поступитися. Була зменшена козацька територія: було забрано на користь Речі Посполитої північно-західну частину Київського воєводства, північну Сіверщину, частину Поділля, і Волинь. Також Кисіль обмежив козацький реєстр до сорока тисяч, що в порівнянні з 12-15 тисячами, які зазначалися у Переяславі, була великою кількістю. Обмежено також частину церковних прав і свобод.

Документ, прийнятий у Зборіві, був укладений не у формі договору, а у формі маніфесту – акту королівської ласки. Остаточні пункти договору були такими: збереження усіх козацьких прав і привілеїв, козацький реєстр у 40 тисяч, оголошення Чигирини козацькою столицею, амністія повстанцям, забрана перебування польських військ на козацькій території у межах Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводства [1, 310].

Цей договір було ратифіковано із кримським ханом. Хмельницький прийняв присягу на вірність королю. Присягу зачитав Адам Кисіль.

Діяльним був воєвода і в 1650 році. Найбільше його непокоїла перспектива протекторату Московії над Військом Запорізьким. Він пише королю у квітні 1650 року: «Сама чернь так роздражнена, що готова бути кому-небудь підвладною, аби тільки не нам панам своїм прирожденним, – хоч поганству, а поготів там де оден нарід і одна віра! Тому я завсіди більше боявся сеї ліги (московської), ніж татарської. Але вповаю на милосерде боже, що коли не попустив того на нас в першім і другім році не попустить і тепер! А до того й козаки, що правлять тим селянством, ніколи не прийдуть до доброї згоди з Москвою, а ні Москва з ними» [4, 55].

Адам Кисіль наголошував на потребі зменшення податків із українських селян, на припиненні каральних акцій проти них. Він розумів, що самі репресії не здатні розв'язати наявних проблем у Речі Посполитій, а жорстокість породжує ще більшу жорстокість.

Невирішеним залишалося релігійне питання – ідея ліквідації унії, що була висунута ще під час Зборова 1649 року. Зборівський трактат передбачав скасування унії, повернення володінь православній церкві,

місце у сенаті для митрополита і т. ін. В той же час ці умови Зборівського договору не виконувалися польською стороною взагалі. На початку 1650 року відбулася передсеймова нарада у Варшаві, куди приїхали Хмельницький зі старшиною, православний митрополит із духовенством і Кисіль. Останній повідомив делегації вимоги козаків на зборівських переговорах і всіляко намагався пом'якшити вимоги Хмельницького і звільнити короля від присяги. Адам Кисіль навмисно заплутав текст договору, щоб його можна було по-різному трактувати. На спільному засіданні з митрополитом і козаками Кисіль доводив, що вимагаючи свободи віри для себе, не потрібно вимагати релігійного примусу для інших – неможливість навернення уніатів у православ'я. Київський воєвода рішуче радив уніатській і католицькій стороні задовольнити «руський нарід»- щоб запобігти новій війні, а сам застосував своє неабияке красномовство заради компромісу із козаками. Попри намагання Кисіля релігійне питання не було вирішене до кінця і це, в свою чергу, призводило до нової ескалації конфлікту.

У березні 1650 року перед Річчю Посполитою виникла нова проблема, а саме – ультиматум Московії. У ньому йшлося про образу московського царя, виплату 500 тис. червонців і повернення Смоленщини, захопленої поляками в «Смутний час». Також Московія погрожувала, що у війну з Річчю Посполитою вступить Швеція, Трансильванія, Порта, і Хмельницький. Цю проблему мав розв'язати А. Кисіль. Київський воєвода зрозумів усю серйозність становища і гадав, що союз Московії і Швеції не є тісним, його можна буде досить легко розірвати. Також він розраховував на союз Речі Посполитої з козаками, з Османською імперією і Кримським ханством. Кисіль просить короля закінчити переговори зі шведами і вислати посла до татар. Особливо його непокоїли московські послани у Хмельницького. Він радив королю повністю виконати свої обіцянки перед козаками, щоб у разі війни залучити їх на свій бік. В свою чергу, київський воєвода написав листа Хмельницькому, в якому запрошував його до Києва, зваблював великою здобиччю, яку здобудуть козаки у поході на Москву. Хмельницький не приїхав до Києва, а зустрівся з Кисілем у Черкасах у червні, запевнив у прихильності до короля і готовності воювати з Московією. Про це повідомили й татари. Нерішучість Московії, їх відступ від ультиматуму ще раз підкреслили далекоглядність Адама Кисіля. Саме завдяки його дипломатичним маневрам у 1650 році вдалося уникнути масштабної війни з сусідами.

На виняткову увагу заслуговує діяльність Адама Кисіля у 1651 році, зокрема його роль у конструюванні Білоцерківського трактату [5, 321]. Королівські комісари розпочали переговори з таких пунктів: розірвання союзу з татарами, встановлення козацького реєстру 6-8 тисяч, максимум –

12 тисяч, повернення польських шляхтичів до своїх маєтків і дозвіл на розміщення польського війська на козацьких землях. Хмельницький зі старшиною наполягали на збільшенні козацького реєстру до 20 тисяч, забороні розміщення королівських військ у полкових містах і нерозірвання союзу з татарами. Це викликало обурення з боку Речі Посполитої і знову активізувалася «партія війни». Жодна зі сторін не бажала поступатися і поляки вирішили владнати справу військовим шляхом і 22 вересня розпочали наступ на Білу Церкву. «Гострий холод, і дощ лив як з цебра», – оповідає М. Грушевський – «він перебив воєнні пляни, зате поміг замиренню, бо люде почали вмирати, коні здихати, і в такім голоді і холоді далі не можна було стояти. Військо нарікало. Татари, що раз прибували і неустанно висли, не допускаючи до живности, челядть і коней забираючи; всі переходи замкнені. До давніх Татар прибув Карашмурза і Орди Ногайські; самого нуреддіна сподівались...» [4, 124].

24 вересня Хмельницький відправив на переговори свого посла Райтаровського «товариша з польського війська». Посли Кисіля приїхали лише 26 вересня. Козаки висунули вимоги щодо реєстру у 20 тисяч і збереженні козацької території у межах Брацлавського, Чернігівського і Київського воєводств. Козаки намагалися підштовхнути Річ Посполиту на війну з Османською імперією, створювати ілюзію спільного походу, хоча ніхто, насправді, воювати з Туреччиною не бажав.

Наступного дня, 27 вересня, Хмельницький висунув нові вимоги: щоб до Різдва польське військо не квартирувало у Брацлавському і Чернігівському воєводствах і про передачу йому Черкаського староства з Боровицею. Комісари не хотіли йти на поступки, але все ж таки погодилися, щодо невходження польських військ до 19 грудня «до св. Миколая руського». Щодо другої вимоги, то Кисіль заявив: «Що не має на се повновласти: мусіла бути осібна постанова соймова» [4, 126].

Остаточний трактат було підписано 28 вересня, коли Хмельницький прийняв присягу. Умови його були такими: обмеження козацького реєстру до 20 тисяч, заборона квартирування польської армії на козацьких землях, повернення поміщиків до своїх маєтків, амністія повстанцям, заборона Хмельницькому підтримувати відносини з іноземними державами. Цей договір був підписаний Кисілем.

На завершення слід зазначити, що визначний миротворець досить непомітно полишив цей світ 3 травня 1653 року. В останні роки життя київський воєвода втратив той вплив у політиці, який мав раніше і вже не відігравав значних ролей. Ніхто із сучасників Кисіля не усвідомлював всього трагізму його життя. Для одних він залишався великим хитруном, а його найщиріші і найпрактичніші поради сприймалися з підозрою і недовір'ям. Найбільш ґрунтовну характеристику життя та діяльності

А.Кисіля подає Грушевський, цитуючи листа папського нунція. Ось що повідомляв посланець Ватикану в одній зі своїх реляцій: «За весь час сих революцій він був в підозрінні у Поляків, хоча й листовно багато разів повідомляв про замисли бунтівників, і сам беручи участь в Зборівській і Берестейській кампанії на ділі показував себе вірним сином батьківщини. Тому смерть його в нинішніх обставинах вважається досить своєчасною – бо при тих підозріннях він не міг здійснити своїх замірів, хоч би й спасених; а як би він сьогодні взяв инакші заміри, він знайшов би способи їх здійснити, і при своїм авторитеті та знаннях міг би наробити більшої шкоди, ніж які ся Корона зазнала за 5 літ. Він жив так, що не можна було довести його вини – тільки завсіди був в підозрінні, і всіди своїми оправданнями не міг примусити вірити в його щиростіи. Він був греко-руської віри, схизматик; хвалив римсько-католицьку віру – і спротивлявся святій унії. Приготовлений до смерти руками схизматиків, не відрікся й отців езуїтів: бувши в агонії заявляв бажання вмерти в нашій святій вірі і виявив такі ознаки каяття, що оден з патрів дав йому розгрішення, Таким чином похорону службу по нім правили в одних церквах і в других, і його кінець відповідав його життю. Так як не можна було сказати, чи він був вірним своїй вітчизні чи зрадником, так він і умер що не можна сказати – чи католиком чи схизматиком» [4, 509].

Отже, у М. Грушевського маємо доволі складний, суперечливий, але водночас, доброзичливо, неупереджено і з симпатією змальований портрет «миротворця», ідеолога українсько-польського порозуміння. А.Кисіль був останнім проводирем великої парламентарної боротьби та нездійсненою надією українсько-білоруської шляхти на реорганізацію Речі Посполитої як держави трьох народів: польського, литовського та руського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України/ М. С. Грушевський/ АН України, Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України, Вступна стаття В.А. Смолія, П.С. Соханя. – К.: Наукова думка, 1992.-544 с.
2. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.8, част. 2. Початки Хмельниччини (1638-1648). – 224 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.8, част. 3. Хмельниччина в розцвіті (1648-1650). – 288 с.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.:

- Наукова думка, 1996. – Т.9, кн. 1. Хмельниччина в роки 1650-1654. – 880 с.
5. Грушевський М.С. Короткий огляд української історії. / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2007. – Т. 8: Серія «Історичні дмки і розвідки (1906-1916)». – с. 303-321.
  6. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа / М.С. Грушевський / Сост. ист.-биогр. очерк Ф.П.Шевченко; В.А.Смолия; Примеч. В.М.Рычки; А.И.Гуржия. – К.: Лыбидь, 1990. – 400 с.
  7. Грушевський М.С. Хмельницький і Хмельниччина / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 6.: Серія «Історичні думки і розвідки (1895-1900)». – с. 466-490.

* * *

УДК 090.1:023:[378.4(477.53)] Голубовський

В. Орехова

**КНИЖКОВА КОЛЕКЦІЯ ПЕТРА ГОЛУБОВСЬКОГО
У ФОНДАХ БІБЛІОТЕКИ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА**

Характеризується особиста книжкова колекція відомого українського історика XIX століття П. В. Голубовського, яка має вагомую історико-культурну цінність. Висвітлено основні етапи науково-педагогічної, та культурно-просвітницької діяльності вченого.

Ключові слова: бібліотека, особиста книгозбірня, рідкісні та цінні видання, історична наука, дослідження з давньоруської історії.

Неоцінним скарбом є особиста книгозбірня Петра Васильовича Голубовського. Це перша книжкова колекція, яка лягла в основу наукового фонду бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, яка розпочала своє існування з відкриттям Полтавського учительського інституту 1914 року.